

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСАКЦІЙНОГО СЕКТОРА І ТРАНСАКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Посилена увага до неоінституціоналізму сьогодні пов'язана з переосмисленням ролі низки інституцій в економіці. Протягом сторіч економічна думка рухалась в бік теорій, які були покликані пояснити складність поведінки індивіда за вибору обмежених ресурсів, до інституційного напрямку в науці, що дозволив представляти світ як інституційне середовище в чотиривимірному вигляді: індивід – ринок – виробничі витрати – трансакційні витрати. Це призвело у підсумку до появи нового аналітичного підходу, який виходить із організаційно-контрактної перспективи та пропонує визначення і вимірювання трансакційних витрат.

Не зважаючи на важливість дослідження трансакційних витрат для країн з ринковою економікою, стан трансакційного сектора досі не отримав відповідної достовірної оцінки. Навіть ті існуючі нечисленні дослідження цього сектора дещо не співпадають. В Україні дотепер ця категорія є мало вивченою і практично не використовується, не зважаючи на те, що трансакційні витрати є визначальними в діяльності будь-якого економічного суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В зарубіжній економічній літературі розробка проблеми трансакційних витрат підпорядкована вузько прагматичним міркуванням, хоча і пов'язана з необхідністю пояснення процесів обміну, що відбуваються в ринковій економіці. Введення Р.Коузом у 1937 р. поняття трансакційних витрат було потім використане і конкретизовано представниками різних напрямів економічної науки.

Особливої наукової значимості набули дослідження А.Алчіана, Дж.Б'юкенена, О.Вільямсона, Г.Демсеца [3], Дж.Джоунса, Т.Еггертссона, К.Ерроу, Дж.Коммонса, Р.Коуза [1], П.Мілгрорма, Д.Норта [2; 4; 5], М.Олсона, С.Пейовича, Р.Познера, Дж.Робертса, Е.де Сото, Г.Таллока, Дж.Волліса [4], Е.Фуруботна та інших.

Дослідження методологічних і практичних основ функціонування трансакційного сектора можна знайти в наукових розробках російських вчених В.Вольчіка, Р.Капелюшнікова, Г.Клейнера, В.Кокорєва [10], Я.Кузьмінова, Р.Нурєєва, А.Олейніка, В.Радаєва, В.Тамбовцева, І.Хасанова [11], А.Шастітко, М.Юдкевича та інших.

Для вітчизняної наукової літератури поняття трансакційних витрат є достатньо новим. Існуюча література поки що не повною мірою відображає процеси, що відбуваються в економічному житті України на сучасному етапі розвитку з позицій трансакційного підходу, проте завдяки роботам С.Архієреєва [7], І.Булеєва, М.Вергуненка [8], А.Гриценка, В.Дементьєва, І.Коропецького [12], В.Новицького, Ж.Поплавської [9], А.Ткача, О.Чмир [6] та інших розкрито питання сутності, класифікації, ролі трансакційних витрат і трансакційного сектора у процесах ринкової трансформації економіки України, формування її інституційної організації. Разом з тим, незважаючи на посилення уваги до даної категорії, трансакційний сектор і трансакційна діяльність залишаються мало дослідженими.

Метою дослідження є дослідження трансакційного сектора та трансакційної діяльності, що складає структуру цього сектора економіки.

Основні результати дослідження. Вперше поняття трансакційних витрат було введено у науковий вжиток в 1930 рр. Р.Коузом у праці «Природа фірми» [1] для пояснення існування протилежних ринкових структур – фірм. Ці витрати є ключовим моментом у процесі прийняття рішення про створення фірми. Р.Коуз довів, що за

кожної угоди необхідно володіти інформацією, проводити перемовини, здійснювати нагляд, встановлювати взаємозв'язки тощо. Все це і є трансакційними витратами.

Нобелівський лауреат з економіки Д.Норт, відмічаючи фундаментальне значення ідей Р.Коуза, вважає, що «найважливіша думка, яка призводить до глибоких висновків, вимагає перегляду економічної теорії, полягає у тому, що коли трансакція супроводжується витратами, інституції мають значення» [2, С.28].

Одним із перших спробу кількісної оцінки трансакційних витрат на окремому ринку здійснив у 1968 р. Г.Демсец, який досліджував Нью-Йоркську фондову біржу як механізм забезпечення швидкого обміну цінними паперами і, відповідно, – правами власності на реальні активи. Трансакційні витрати при цьому були визначені як витрати використання фондової біржі для здійснення швидкого обміну акцій на гроші [3, С.65].

У подальших дослідженнях, наприклад, у спільній роботі професорів Дж.Волліса і Д.Норта, що була присвячена вимірюванню трансакційних витрат у рамках американського ринку, було показано, що трансакції завжди супроводжуються витратами, тобто інституції завжди мають значення. У 1986 р. для оцінки трансакційних витрат на макроекономічному рівні у статті «Вимірювання трансакційного сектора в американській економіці з 1880 по 1970 рік» ними було запропоновано поняття «трансакційного сектора», до якого вони включили і фінансовий сектор (страхування і банківський сектор) поряд з оптовою і роздрібною торгівлею, операціями з нерухомістю, державним трансакційним сектором. Емпіричні розрахунки цих дослідників показали, що частка сектора трансакцій у ВВП за 1870-1970 рр. зросла у США із 26 до 54% [4, С.98], що дало їм підстави запропонувати включення трансакційного сектора до системи національних рахунків.

Характерно, що Д.Норт, підбиваючи через чотири роки наслідки своєї роботи, дещо по-іншому трактує зміст трансакційних витрат – це «витрати, зв'язані з банківськими операціями, страхуванням, гуртовою та роздрібною торгівлею, обслуговуванням фахівцями – юристами, бухгалтерами тощо» [5, С.41].

Дослідження Дж.Волліса і Д.Норта неодноразово піддавались критиці, зокрема, Л.Е.Девіс пише таке: «...автори підсумовують, що їх пропозиція стосовно реструктуризації національних рахунків дозволить по-новому поглянути на чинники, які впливають на динаміку результатів та структури економічної діяльності. Такий результат був би надзвичайно важливим, однак, на жаль, Волліс і Норт не до кінця прояснюють питання щодо того, які конкретно завдання повинні бути вирішені та як саме необхідно змінити систему національного рахівництва для отримання бажаних результатів» [6], а С.Архієреєв у своїй праці «Трансакційний сектор економіки України» зазначає, що розміри інституційного трансакційного сектора нетотожні розміру трансакційних витрат, тому що до нього може бути включеним тільки внесок інституційних одиниць, що спеціалізуються на здійсненні трансакцій [7, С.4-5]. Він розглядає цей сектор як особливий інституційний сектор економіки, що забезпечує здійснення трансакцій, тобто обмін прав власності, і доводить принципову можливість і практичну доцільність коригування системи національного рахівництва відповідних інституціональних секторів.

Незважаючи на критичні оцінки методики Дж.Волліса і Д.Норта, ці дослідження є першим кроком до визначення важливості трансакційного сектора в економіці.

Комплексне дослідження трансакційного сектора України на основі методології Дж.Волліса і Д.Норта представлено у працях М.Вергуненка [8] і Ж.Поплавської [9].

Вищезазначеною методологією вимірювання трансакційних витрат скористався В.Кокорєв [10], який у 1996 р. провів аналіз динаміки трансакційних витрат у трансформаційному і трансакційному секторах економіки Росії за 1991-1993 рр. Автор вважає, що трансакційний сектор складають усі галузі, які обслуговують процес перерозподілу ресурсів і продукції, тобто мають трансакційне призначення:

оптова та роздрібна торгівля, зв'язок, фінансові та банківські послуги, страхування тощо. Зазначається, що динаміка трансакційних витрат в економіці може бути оцінена шляхом зіставлення темпів зростання (падіння) виробництва у відповідних секторах, а також часткою цих секторів у ВВП країни.

Досліджуючи сьогодні трансакційний сектор економіки зазначимо, що складність полягає насамперед у визначенні структури трансакційного сектора за існування різних підходів. Наприклад, російський дослідник І.Хасанов розглядає цей сектор економіки як групу галузей, які надають фінансові послуги та забезпечують трансакції з фінансовими активами, створюючи умови для ефективного відтворювального процесу економічної системи [11], тобто фінансовий сектор.

Одна з перших спроб визначити розмір трансакційного сектора в Україні була здійснена у 1997 р. І.Коропецьким, який виділяє три трансакційні галузі – торгівлю, комунікації і фінанси [12]. На його думку, розвиток цього сектора в нашій країні значно відстає від відповідних секторів у західноєвропейських країнах і навіть у постсоціалістичних країнах, що пояснюється деякими тенденціями соціального розвитку України, наприклад, ступенем персоналізації, яка характеризує сучасні економічні відносини в суспільстві. Через наявність такого елемента менталітету виникає думка, що трансакційні витрати в умовах української економіки низькі та не впливають на економічну діяльність індивідів і підприємств. Але такі висновки є помилковими. Варто враховувати, що збільшення трансакційних витрат є об'єктивним і неминуче поєднане із процесом переходу до нової економічної системи.

На думку С.Архієреєва, «цілком у трансакційний сектор входить тільки так званий сектор фінансових корпорацій. Крім того, до нього входять галузі сектора нефінансових корпорацій, пов'язані із здійсненням товарних трансакцій, і частково сектор загального державного управління. Втім, останній має відношення до трансакційного сектора в набагато меншому ступені...через те, що державні органи управління значною мірою забезпечують здійснення трансфертних, а не трансакційних операцій» [7, С.5]. Отже, до трансакційного сектора входять галузі, що забезпечують проведення товарних і фінансових трансакцій, а також діяльність держави в інституційній сфері в частині державного управління. Дослідження цього автора показали, що за 1995-2001 рр. сектор трансакцій в Україні значно наблизився до стандартів ринкових економік. Частка зайнятих у приватному трансакційному секторі в Україні в загальній кількості зайнятих у 2001 р. складала 87,7% від відповідного показника Німеччини, 72,5% – Італії, 63,4% – Японії, 63,3% – США, 59,4% – Великобританії, 57,0 – Канади. Трансакційний сектор відіграв важливу роль у подоланні проблеми безробіття та розширенні зайнятості населення [7, С.17].

Існування трансакційного сектора передбачає існування трансакційної діяльності.

Існує думка, що трансакційною слід вважати діяльність, головна функція якої полягає у здійсненні трансакцій (тобто в обміні правами власності) або допоміжну діяльність, яка безпосередньо обслуговує реалізацію цієї функції [7]. За цим підходом до неї можна віднести лише оптову і роздрібну торгівлю (за винятком ремонту), операції з нерухомістю та фінансове посередництво. Зміст трансакції, крім передачі права власності, повинен також включати відчуження і присвоєння прав доступу до інституцій, створених у суспільстві. Тобто трансакційна діяльність відрізняється тим, що не продукує матеріальних благ, а лише обслуговує і створює необхідні передумови розвитку економіки.

Таким чином, на нашу думку, трансакційні види діяльності включатимуть такі види діяльності, що відповідають Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) [13]:

- 1) торгівлю; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (Секція G КВЕД, розділи 50-52);
- 2) діяльність транспорту та зв'язку (Секція I, розділи 60-64);
- 3) фінансову діяльність (Секція J, розділи 65-67);
- 4) операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям (секція K, розділи 70-74).
- 5) державне управління (секція L, розділ 753).

Таблиця 1

Частка трансакційних галузей у ВВП (у фактичних цінах), млн грн.*

Вид діяльності	Рік	Проміжне споживання	Валова додана вартість	Частка у ВВП
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	2001	16580	22409	8,12
	2002	18035	24593	7,99
	2003	23275	31622	8,71
	2004	30433	41057	8,82
	2005	43621	56041	9,88
	2006	53792	68573	9,88
	2007	77929	95220	10,81
	2008	108850	131261	11,48
	2009	89617	123115	9,80
Діяльність транспорту та зв'язку	2001	16708	24587	8,18
	2002	19423	27523	8,6
	2003	24903	35092	9,31
	2004	32539	42694	9,43
	2005	43784	47435	9,92
	2006	51585	56053	9,48
	2007	65011	70063	9,02
	2008	85236	87078	8,99
	2009	77458	103527	8,47
Оплата послуг фінансових посередників	2001	2806	- 2806	1,37
	2002	3148	- 3148	1,39
	2003	4280	- 4280	1,62
	2004	5275	- 5275	1,53
	2005	7402	- 7402	1,68
	2006	13009	- 3009	2,39
	2007	22098	- 2098	3,07
	2008	36538	- 6538	3,85
	2009	50849	- 0849	5,56
ВВП (у ринкових цінах)	2001	X	204190	
	2002	X	225810	
	2003	X	267344	
	2004	X	345113	
	2005	X	441452	
	2006	X	544153	
	2007	X	720731	
	2008	X	948056	
	2009	X	914720	

* Складено і розраховано за: [14]

Ми спробували відтворити динаміку складових трансакційного сектора. Неможливим стало вірне оцінювання його розвитку через відсутність відповідної

статистичної інформації. Проте табл. 1 наочно демонструє певну динаміку структурних зрушень в українській економіці. Суттєве збільшення трансакцій власне у фінансовому секторі можна пояснити тією обставиною, що «обсяг трансакцій залежить від того, наскільки можливо зменшити рівень невизначеності для нових контрагентів. Якщо партнери обміну поведуться згідно із загальноприйнятими правилами, їх поведінку можна передбачити: ступінь невизначеності знизиться, а обсяг трансакцій зросте» [9, С.91].

Потрібно погодись з думкою О.Чмир, що на практиці доволі складно провести розподіл на «чисті» трансакційні та трансформаційні сектори економіки, адже будь-який трансформаційний процес передбачає реалізацію його результатів, пов'язану з виникненням трансакційних витрат [6]. Це пояснює, чому за своєю природою трансформаційні види діяльності у ринковій економіці фактично є змішаними і включають ті чи інші елементи трансакційних функцій. Проте ми не погоджуємось з підходом, за трансакційний сектор ототожнюється з сектором трансакційних послуг. На нашу думку, перераховані вище види діяльності не обов'язково є послугами. Наприклад, операції банків не обов'язково є виключно посередницькими. Так, банк може формувати, окрім клієнтського, також і власний портфель цінних паперів.

Висновки. Дослідження трансакційного сектора економіки вимагає чіткого визначення сутності цього сектора, переліку видів діяльності, що віднесені до нього, формування методичних засад оцінювання ринку трансакційних послуг, а також комплексної програми розвитку трансакційного сектора економіки України. У підсумку формування ефективного і конкурентоспроможного трансакційного сектора економіки України є важливим чинником її розвитку та однією з передумов формування економічної системи постіндустріального типу. Зважаючи на це, дослідження цього сектора повинно здійснюватись з урахуванням чинників, що мають визначальний вплив на його структуру і динаміку.

Література

1. Коуз Р.Г. Нобелевская лекция «Институциональная структура производства» (1991) [Природа фирмы / Коуз Р.Г; пер. с англ.]. – М.: Дело, 2001. – 408 с.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Норт Д. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
3. Demsetz H. Cost of Transacting / H.Demsetz // Quarterly Journal of Economics. – 1968. – Vol.81. – №1. – P.33-53.
4. Wallis J. Measuring the Transaction Sector in American Economy, 1870-1970. In: Long-term factors in American Economic Growth. The Income and Wealth Series. Ed. by S.Engerman and R.Gallman / Wallis J., North D. – Chicago: University of Chicago Press, 1986. – vol.51. – P.95-148.
5. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норт Д.; [пер. з англ. І.Дзюби]. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
6. Чмир О.С. Сектор трансакційних послуг в системі національної економіки [Електронний ресурс]. / О.С.Чмир // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: економічні науки. – Чернігів: ЧДТУ, 2010. – №43. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_43/1.htm.
7. Архієреєв С.І. Трансакційний сектор економіки України / Архієреєв С.І. – Х.: ХФ НІСД, 2003. – 56 с.
8. Вергуненко Михайло В'ячеславович. Динаміка трансакційних витрат країни в процесі її регіональної інтеграції (на прикладі Європейського Союзу): дис. канд. екон. наук: 08.00.02 / ДВНЗ «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьман». – К., 2008. – 248 с.

9. Поплавська Ж.В. Сектор трансакцій в Україні: проблеми оцінки і розвитку / Ж.В.Поплавська // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2006. – Вып. 103-1. – С.89-94.

10. Кокорев В. Институциональные преобразования в современной России: анализ динамики трансакционных издержек / В.Кокорев // Вопросы экономики. – 1996. – №12. – С.61-72.

11. Хасанов И.Ш. Общественное воспроизводство и формирование трансакционного сектора национальной экономики России в современных условиях / Хасанов И.Ш. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2007. – 352 с.

12. Коропечкий И.С. Сектор трансакций в современной Украине / И.С.Коропечкий // Экономика Украины. – 1997. – №7. – С.43-51.

13. Класифікація видів економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Наказ Держспоживстандарту України від 26.12.05, №37 – Режим доступу: www.legal.com.ua/document/.../0CH56CH42375609-05.html.

14. Україна у цифрах 2009 / [статистичний збірник / ред. О.Г.Осауленко]. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 260 с.